

Чепіль О. Я.,
Національний університет "Острозька академія"

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ТЕОРІЇ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз зв'язку та особливостей загальної теорії комунікації із теорією мовної комунікації, подано характеристику комунікації та її основних компонентів, виокремлено та описано базові моделі мовної комунікації.

Ключові слова: загальна теорія комунікації, теорія мовної комунікації, комунікація, моделі мовної комунікації.

В статті представлено глибокий аналіз зв'язку та особливостей загальної теорії комунікації з теорією мовної комунікації, подано характеристику комунікації та її основних компонентів, описано базові моделі мовної комунікації.

Ключевые слова: общая теория коммуникации, теория языковой коммуникации, коммуникация, модели языковой коммуникации.

A thorough analysis of relations and peculiarities of Communication Theory as a Field versus Language Communication Theory, characteristics of communication and its key components, the description of the language communication key models have been made in this article.

Key words: Communication Theory, Language Communication Theory, communication, language communication key models.

Успіх професійної діяльності людини та її особистого життя значною мірою визначається рівнем комунікативної культури. Мовна комунікація є складною інформаційно-знаковою системою, у якій взаємодіють індивідуальні, національні та інтернаціональні мовні компоненти. Функціонування цієї системи зумовлено історично та має соціально-культурні засади. Людина – є центральною ланкою, що безпосередньо творить мовлення. Сучасні глобалізаційні процеси, невпинне зростання міжнародних зв'язків, нові інформаційні технології, доступність надбань світової цивілізації істотно впливають на ставлення людини до комунікації. Розвинена мовна особистість знає й ефективно використовує лінгвістичні, соціолінгвістичні, прагматичні аспекти комунікації, правила комунікативної поведінки в різних ситуаціях.

Впродовж останнього десятиріччя ХХ століття відбулося поглиблення розриву не лише між країнами колишнього Радянського Союзу та Заходом, але й відбулася диференціація й у межах пострадянського простору. У російській лінгвістиці вже починають говорити про кризу ідей у лінгвістичній генології. Існує певний вакуум свіжих ідей, пов'язаних з когнітивізмом, комунікативною лінгвістикою, прагмалінгвістикою, лінгвокібернетикою тощо. У Росії наукових доробок, які пов'язані з комунікативістикою, з теорією комунікації, з практикою комунікативних явищ значно більше опрацьовано та оцінено. Україна лише виходить на цей рівень.

З початком нового ХХІ століття можна спостерігати позитивні тенденції в українській лінгвістиці, зокрема з'являється чимало досліджень теорії комунікації, законів руху інформації в суспільстві. Дослідження теорії мовної комунікації, комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, когнітивної лінгвістики пов'язане з іменами сучасних українських дослідників – Флорія Бацевича [1], Ольги Яшенкової [10], Олени Селіванової [8], Георгія Почепцова [6].

Лінгвістика ХХ – ХХІ століття інтегрувала різні гуманітарні знання у певну цілісність, стимулюючи стрімкий розвиток науки про людину і суспільство. Домінантною ознакою вивчення сучасної лінгвістики стає антропоцентризм. У такій площині організацію мовленнєвих повідомлень досліджують та аналізують у контексті прагматичної діяльності мовця і слухача.

У рамках сучасної методологічної платформи мова виступає як поліфункціональна знакова система, що виконує дві головні функції: когнітивну і комунікативну. На думку Ф. Бацевича, системно-структурний підхід до мови вичерпав себе, проте дослідження всіх рівнів мовної системи в межах інших підходів є дуже актуальним [1, с. 8-18].

Актуальність дослідження полягає у тому, що воно орієнтує сучасну лінгвістику на функціонально-комунікативний опис мови та її інтеграцію із загальною теорією комунікації, яка опосередковує зв'язки з філософією, логікою, риторикою, теорією інформації, кібернетикою, психологією, культурологією, соціологією тощо і водночас спирається на теоретичні доробки споріднених напрямів лінгвістики, насамперед прагмалінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, паралінгвістики, дискурсології, етнолінгвістики тощо.

Об'єктом нашого дослідження є природна людська мова у всіх її проявах.

Предмет дослідження – класифікація моделей мовної комунікації.

Основні завдання статті: аналіз зв'язку та особливостей загальної теорії комунікації із теорією мовної комунікації, характеристика комунікації, виокремлення та описання моделей мовної комунікації.

Проблематика, пов'язана з динамічним аспектом мови, її антропоцентричними виявами, на Заході розвивається активніше. Деякою мірою це зумовлено стрімким розвитком аналітичної філософії у США та Європі, яка в певний момент досягла стану, який називається прагматичним поворотом у лінгвофілософії. Тобто вчені, класичні філософи, логіки, звернувшись до живої природної мови, помітили, що людина не може існувати без єдності з нею. Вперше цей феномен було зафіксовано в працях Остіна, Серля, Вандервекера, Грайса. На Заході раніше помітили величезну роль вивчення способів руху інформації, законів її породження, а інформація, безумовно, не може бути відірваною від мови, її носіїв. Цей комплекс, цей синтез філософського, лінгвофілософського привів до того, що в США та Західній Європі дуже активно зацікавилися проблемами комунікативної лінгвістики. В Україну, через певні об'єктивні обставини, це прийшло пізніше.

Як наголошує Ф. Бацевич, на теренах колишнього Радянського Союзу ми маємо певне відставання в дослідженні мови саме як засобу комунікації [1].

У США є всесвітньо відома Бостонська школа, яка здійснює дослідження комунікації в малих соціальних групах. Мала соціальна група – це спілкування декількох осіб (зазвичай більше трьох). Виявляється, дослідити мовлення в такій групі дуже складно, тому що воно підпорядковане своїм внутрішнім законам. Існують закони подання інформації, зв'язності реплік, зв'язку між мовними та позамовними чинниками. Саме їх дослідженням і займається Бостонська школа дискурс-аналізу.

Україна поступово перетворюється на ринок, який вимагає якісних теоретичних праць, пов'язаних з проблемами руху інформації, її створенням, зародженням, зникненням, втіленням у засоби мови.

Актуальним стає вивчення проблеми функціонування мови, особливості її використання у різних ситуаціях спілкування, різних соціальних групах і культурах.

Усі види взаємозв'язків у системі “природа – людина – соціум – діяльність – знання – культура” існують та безпосередньо зумовлені комунікаціями (від лат. *Communicatio* – передавати, пов'язувати), які трактуються як контакти, зв'язок, спілкування, повідомлення, інформація, засоби її донесення та використання з метою управління.

Значну увагу дослідники зосереджують на ролі мови у життєдіяльності людей, пізнанні людиною світу, передаванні повідомлень за допомогою новітніх технологій. Так з'являються численні наукові теорії, зокрема теорія мовної комунікації.

За визначенням О. Яшенкової, теорія мовної комунікації (лат. *Communicatio* – зв'язок, повідомлення) – напрям сучасної лінгвістики, спрямований на вивчення закономірностей, складників і чинників комунікативної діяльності людини, яка здійснюється на основі природної мови [10, с. 8].

Вивчення мовної комунікації головним чином ґрунтується на загальній теорії комунікації.

Теорія комунікації – галузь наукових досліджень, яка вивчає універсальні механізми та закономірності інформаційного обміну в природі і суспільстві [10, с. 10].

Як самостійна наукова галузь, теорія комунікації зародилася у середині ХХ століття і, передусім пов'язана із працями К. Шенона, В. Вівера “Математична теорія комунікації” (1949) та “Кібернетика” (1948) Н. Вінера. Тривалий час теорія комунікації перебувала під впливом різноманітних наукових традицій та напрямів. У світлі сучасних досліджень, теорія комунікації продовжує розвиватися як міждисциплінарна галузь, проте предмет її дослідження не вдалося сформулювати однозначно.

Комунікація має чітку структуру та підпорядкована визначеній організації та зв'язків її компонентів. Основними її елементами є адресант (відправник), адресат (отримувач), кодування, декодування, канал, медіум, повідомлення, ситуативний контекст, комунікативний шум (перешкоди), зворотний зв'язок.

Комунікація починається з джерела інформації, яким є адресант.

Адресант (франц. *adresser* – надсилати) – комунікант, який створює та передає повідомлення.

Адресант може бути *індивідуальним* (одна людина) і *колективним* (двоє і більше людей). Він визначає тип повідомлення і спосіб його передавання, враховуючи потреби отримувача. Адресант кодує своє повідомлення за допомогою певних символів (коду).

Кодування (лат. *codex* – список настанов) – *втілення задуму адресанта в певну символічну форму (мовну, звукову, графічну тощо).*

Від кодування залежить сприйняття повідомлення. **Повідомлення** – інформація, втілена у конкретний код, яка передається адресатові по відповідному каналу комунікації. Повідомлення реалізуються засобами різних семіотичних систем і можуть складатися з *вербальних* (мовних) та/або *невербальних* (наприклад, жести, міміка, графічні зображення) символів. Передавання повідомлення відбувається за допомогою каналів, які обирає адресант.

Канал – спосіб передавання повідомлення, що враховує фізіологічні можливості людини.

Канали комунікації спираються на п'ять органів чуття (слух, зір, дотик, нюх, смак). У зв'язку з цим виокремлюють *слуховий* (вокальний/звуковий), *зоровий* (візуальний), *тактильний* (дотиковий), *нюховий* і *смаковий канали*. У багатьох випадках повідомлення передають кількома каналами одночасно, що свідчить про багатоканальність природи комунікації.

Адресат – за визначенням Ф. Бацевича, кінцевий “споживач” повідомлення, який сприймає повідомлення і відповідно до своїх когнітивних стратегій і умов інтерпретує повідомлення адресата [1, с. 52].

Адресат як і адресант може бути *індивідуальним* (окрема людина) або *колективним* (група людей). Після отримання повідомлення адресат має його декодувати.

Декодування – процес розшифрування повідомлення, перетворення символів на значення.

Отримане повідомлення переважно викликає зворотний зв'язок. **Зворотний зв'язок** – будь-яка реакція адресата на отримане повідомлення.

Інформаційний (комунікативний шум) – перешкоди різного типу (фізичні, психологічні, фізіологічні, семантичні), які погіршують ефективність комунікації.

Процес комунікації відбувається за умов ситуативного контексту.

Ситуативний контекст – обставини, за яких відбувається комунікація.

Отже, здійснення комунікативного акту відбувається при умові використання основних компонентів комунікації, які взаємопов'язані і взаємодіють в процесі комунікації.

В історії розвитку різних наук, у тому числі і теорії комунікації було створено значну кількість моделей комунікації. Зокрема, сучасний американський науковець Д. Андерсон у своїй праці “Комунікативна теорія: епістемологічні основи” (1996) зробив аналіз 249 видів теорій комунікації.

Будь-яка модель комунікації, як правило, відтворює її сутність, складові елементи, основні функціональні характеристики комунікації загалом та її елементів, зокрема. Розглянемо найпоширеніші види цих моделей, перш за все з погляду їх універсальності (з позиції широти практики застосування для різних форм комунікацій), а також з позиції історичності.

Лінійна модель. Вона представляє комунікацію як дію, односторонній процес передавання інформації від джерела адресатові. Такий спосіб передавання повідомлень характерний переважно для писемної комунікації, ЗМІ або усного спілкування. Адресат фігурує як пасивний учасник комунікації, що дає підстави сприймати його як об'єкт навмисного впливу. Як відзначає О. Яшенкова, недоліком лінійної моделі є те, що вона лише частково охоплює особливості процесу міжособистісного спілкування [10, с. 41].

Існує думка, що першу лінійну модель комунікації розробив давньогрецький філософ Арістотель, який розглядав складові ланцюга “оратор – промова – аудиторія” як основні елементи комунікативного акту. Однак класичною моделлю комунікації вважають лінійну модель американського політолога та теоретика комунікації, засновника політичної психології Гарольда Лассвелла (1902–1978). Виведена ним формула визначає формат опису комунікації: хто говорить? що говорить? за допомогою якого каналу? до кого говорить? з яким результатом? Максимальна простота такої моделі сприяла її широкому розповсюдженню. Виведена ним формула п'яти запитань виникла в рамках рокфеллерівського семінару з комунікацій, який проводився з вересня 1939 по червень 1940 р. [7, с. 60].

Представлена модель позбавлена інтерактивності учасників комунікації, тобто коли адресат стає адресантом, і навпаки.

Модель К. Е. Шеннона. Головним досягненням К. Шеннона є візуалізація цифрових комунікацій. Модель комунікації Шеннона включає в себе такі елементи, які розташовані у лінійній послідовності: джерело інформації, передавач, канал (джерело шуму), одержувач, адресат. У цій моделі було взято до уваги наявність комунікативного шуму, спричиненого зовнішніми чинниками, зокрема каналом комунікації. Як і в моделі Лассвелла, процес комунікації подано як односторонній – від джерела інформації до її адресата.

Модель Р. Якобсона. Модель, запропонована Романом Якобсоном є по суті інтерпретацією ідей К. Шеннона. Аналізуючи процеси комунікації, вчений скеровував свою увагу на особи учасників спілкування і засоби мови, які ними використовуються. Вона виглядає так:

Контекст

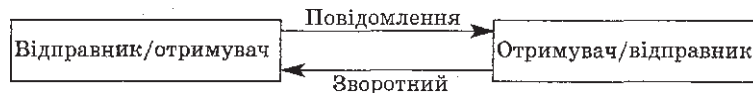
Адресант → Повідомлення → Адресат

Контакт

Код

Представлена модель інтерпретується так: адресант, використовуючи засоби мовного коду, формує повідомлення, за допомогою якого у межах певного контексту встановлює контакт з адресатом.

Інтеракційна модель. Назва моделі вказує на активність всіх учасників спілкування, та її обов'язковим компонентом є зворотний зв'язок. Вона виглядає так:

Авторами цієї моделі комунікації є російський лінгвіст М.Бахтін, французький філософ Р.Барт та ін.

Ідея діалогізму, яка була представлена у працях М. Бахтіна вказує на інтерактивний процес породження нових смислів, що формуються внаслідок активної взаємодії усіх комунікантів.

Контекст повідомлення

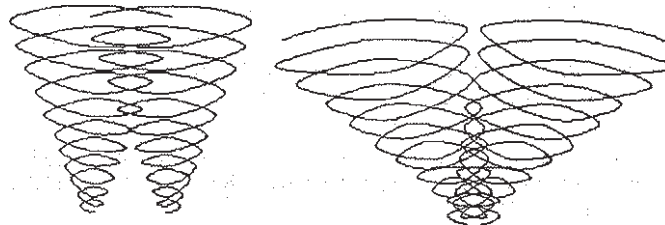
Комунікант 1 – (Спільні смисли) – Комунікант 2

Незважаючи на певну універсальність розглянутої моделі, та можливість зворотного зв'язку, вона не враховує психологічних, соціальних, культурних та інших чинників, які можуть впливати на перебіг спілкування.

Трансакційна модель. На противагу лінійній та інтеракційній моделям, які є дискретними в сенсі комунікації, трансакційна модель – характеризується взаємодією, яка триває. Комунікант будує своє повідомлення залежно від його попереднього досвіду соціальних взаємодій, який безперервно накопичується впродовж всього життя.

Окремо слід зупинитися на моделі комунікації американського лінгвіста Френка Денса. Ця модель демонструє як відбувається еволюція комунікації індивіда впродовж всього життя, починаючи від народження, і що його поведінка залежить від його попереднього досвіду соціальної взаємодії.

Важливим постулатом такої теорії можна вважати, що комунікація є динамічним і тривалим процесом. Вона виглядає так:

Місця перетину спіралей вказують на наявність контакту між комунікантами (надсилання та отримання повідомлень). Деякі спіралі перетинаються лише один раз або кілька разів за життя, інші взаємодіють протягом тривалого часу.

Отже, комунікація – це процес взаємодії людей з використанням засобів мовного коду, що відбувається за певними законами та має чітку організацію. Представлені моделі розкривають сутність комунікативного процесу та полегшують розуміння природи комунікації.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що теорія мовної комунікації інтегрована до системи наук, є відносно

самостійною дисципліною, яка знаходиться у постійному розвитку. Актуальними та перспективними в такому контексті вважаємо теорії комунікативної дії Ю. Хабермаса, комунікативного повідомлення Карла-Отто Апеля, комунікативної раціональності Хабермаса, Апеля і М. Лумана.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Бацевич Ф. С. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Дейк Т. А., ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; пер. с англ.: сб. работ / сост. В. В. Петров под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Фердинанд де Соссюр. – М.: Соцэкгиз, 1993. – 125 с.
4. Красних В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2001. – 270 с.
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – 464 с.
6. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – 2-ге вид. доп. – К.: Видавничий центр “Київський університет”, 1999. – 308 с.
7. Романов А. А., Васильев Г. А. Массовые коммуникации / А. А. Романов, Г. А. Васильев. Москва, Вузовский учебник, 2009. – 235 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Селіванова О. О.– Підручник. – Полтава, 2008. – 712 с.
9. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Хабермас Ю. – СПб.: Питер, 2000. – 224 с.
10. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / Яшенкова О. В. – Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2010. – 312 с.